

Controversiële helden

Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt in de ogen van literatoren,
1800-1830¹

LOTTE JENSEN

Ja, Witten! dierbaar blijft me uw naam;
En, wie zoo laag ooit zonk, dat hij zich uwer schaam',
'k Bezweer u, bij uw deugd, ik zal u nooit vergeten;
Zoo vaak mijn voet uw graf betreedt,
Herhaalt mijn hart dien heilgen eed;
't Is roem en eer voor mij, u, edlen! groot te heeten.

Zo opent de Amsterdamse dichter Hendrik Willem Warnsinck in 1822 zijn lofzang op de gebroeders De Witt.² Het gedicht vormt het sluitstuk van een reisbeschrijving naar Den Haag, waar hij, vergezeld van goede vrienden, een bezoek brengt aan de plek waar de twee broers omgebracht werden, de Gevangenpoort. De emoties worden hem al snel te veel: 'Wij waren inmiddels de Gevangenpoort genaderd, en nu kon ik het niet langer uithouden; ik rukte mij los uit de armen mijner vrienden, en bleef staan; ook zij schenen op eens als aan den grond geklonken, toen ik het stilzwijgen ophief en met eenweemoedige stem uitriep: "Hier sterven dan de Witten!" – "Ja, hier vielen die edelen" – "Ja, hier werden zij vermoord!'. Vele bespiegelingen en overpeinzingen later – de nacht is intussen ingevallen – verlaten ze 'met diepgeroerde harten' de 'plaats des jammers'.³

De moord op de gebroeders De Witt behoort, samen met het conflict tussen Oldenbarnevelt en Maurits, tot de meest 'betwiste bijzonderheden' uit de vaderlandse geschiedenis.⁴ Wie zich inliet met de zeventiende-eeuwse partijtwisten, bekende per definitie kleur, of dat nu oranje-, staats- of verzoeningsgezind was. De historicus Niek van Sas heeft laten zien hoe de oude conflicten in latere tijden steeds opnieuw werden geactualiseerd. Zo werden Oldenbarnevelt en de gebroeders de Witt in de jaren 1760-1770 als ware martelaren van de strijd

1 Dit artikel is geschreven in het kader van het NWO-project 'The construction of the Dutch literary past: shaping, valorizing and representing the national literary heritage and literary incorporation of the past in the nineteenth century'. Met dank aan Jan-Hein Furnée en Beyke Maas voor hun commentaar.

2 W.H. Warnsinck Bz, 'Herinnering aan Joan en Cornelis de Witt', *Vaderlandsche letteroefeningen* 1822, 2e stuk, 275-281. Citaat op 280.

3 Warnsinck, 'Herinnering' (noot 2), 279.

4 Ik ontleen deze formulering aan Niek van Sas, die daarmee verwijst naar een overzichtswerk van de Utrechtse historicus W.G. Brill. Zie diens 'De mythe Nederland', in: N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004), 529.

vereerd op het buitenverblijf Santhorst van de Amsterdamse hoogleraar Pieter Burman. Hun sterfdata fungeerden daar als speciale gedenkdagen. Ook tijdens de patriottenstrijd in de jaren 1780-1790 werden ze als iconen van de strijd naar voren geschoven.⁵ Dat er ruim een halve eeuw tussen zat tussen de onthoofding van Oldenbarnevelt en de executies van Johan en Cornelis de Witt deed voor hun heiligenstatus nauwelijks terzake: de gebeurtenissen vertoonden zoveel overeenkomsten dat in ze in contemporaine teksten vaak in één adem genoemd werden.

In de negentiende eeuw leidden de zeventiende-eeuwse conflicten tot een 'rijke schakering van posities', waarbij het, aldus Van Sas, vaak ging om 'formules die de tegenstellingen tot op zekere hoogte verzoenden'.⁶ Van Sas en de recente biografen van Oldenbarnevelt, Geert Janssen en Ben Knapen, hebben vooral aandacht voor de wijze waarop historici als Bakhuizen van den Brink, Groen van Prinsterer, Brill, Motley en Fruin zich in de tweede eeuwhelft over de conflicten uitlieten.⁷ De eerste helft van de negentiende krijgt veel minder aandacht, omdat de gemoederen rondom de oude partijwisten toen snel bedaarden. De Republiek was in 1798 omgevormd tot een eenheidsstaat en daar paste een politiek en cultureel beleid bij dat de nadruk legde op de eenheid van het land. De oude tegenstellingen tussen de patriotten en orangisten verloren geleidelijk aan hun betekenis.⁸ Met name tijdens het bewind van Willem I, de jaren 1813-1840, was de herinnering aan de oude partijwisten ongepast. Diverse onderzoekers, onder wie Eelke Muller, constateerden al eerder dat historieschilders controversiële personages als Oldenbarnevelt en De Witt in deze jaren zoveel mogelijk vermeden.⁹ Ook op het toneel schitterden de staatslieden door afwezigheid.¹⁰ Ze waren nu eenmaal onbruikbaar als nationale iconen, omdat hun anti-Oranjegezinde achtergrond dubbele gevoelens opriep en zich slecht liet verenigen met het herstel van het Oranjabewind in 1813. Er was bovendien weinig be-

5 N.C.F. van Sas, 'Gedenck aan Loevesteyn', in: Van Sas, *De metamorfose van Nederland* (noot 4), 572-573.

6 Van Sas, 'De mythe Nederland' (noot 4), 531.

7 Van Sas, 'De mythe Nederland' (noot 4), 529-531; Geert H. Janssen, *Het stokje van Oldenbarnevelt* (Hilversum 2001), 81-83; Ben Knapen, *De man en zijn staat Johan van Oldenbarnevelt 1547-1619* (Amsterdam 2005), 339-341.

8 Remieg Aerts, 'Een staat in verbouwing. Van Republiek naar constitutioneel koninkrijk, 1780-1848', in: Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990* (Nijmegen 2004), 4^e druk, 46.

9 'Zie *Het vaderlandsch gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis*. Catalogus van de tentoonstelling gehouden in het Rijksmuseum, Amsterdam van 24 maart t/m 25 juni 1978 (Amsterdam 1978), 19; Eelke Muller, "'Kopieën van schouwburg repetities?' Nederlandse historieschilderkunst en toneel in de negentiende eeuw', in: Jo Tollebeek, Frank Ankersmit & Wessel Krul, *Romantiek & historische cultuur* (Groningen 1996), 235-236 en Eelke Muller, "'Liever een gordijn geschoven voor het akeligst schouwtooneel...". De moord op de gebroeders De Witt in de schilderkunst in de negentiende eeuw', in: *De negentiende eeuw* 22 (1998), 121.

10 Zie: Hennie Ruitenbeek, 'Vaderlands verleden in de Amsterdamse Stadsschouwburg 1830-1840', in: *De negentiende eeuw* 17 (1993), 186 en Lotte Jensen, 'Helden en anti-helden. Vaderlandse geschiedenis op het Nederlandse toneel 1800-1848', in: *Nederlandse letterkunde* (juli/aug. 2006), 124. Er verschenen wel twee treurspelen die indirect Oldenbarnevelt als onderwerp hadden: zie verderop in dit artikel.

hoefte aan herinneringen die de eerdere interne verdeeldheid van het land benadrukten. De regeringsjaren van Willem I stonden in het teken van herstel en verzoening, waarbij het bijeenhouden van de noordelijke en zuidelijke provincies tot een van de belangrijkste speerpunten uitgroeide van zijn binnenlandse politiek.

Verzoeningsgezinde tendenzen waren weliswaar dominant, maar het vermijden van politieke oppositie was niet absoluut, zoals recent opnieuw is gebleken uit de studie van Jeroen van Zanten naar de politieke cultuur tussen 1813 en 1840.¹¹ Bij nadere beschouwing blijkt dat de ‘doofpotmentaliteit’ ook niet altijd overheerste waar het de zeventiende-eeuwse partijtwisten betrof.¹² Schilders en toneelschrijvers mogen het onderwerp vermeden hebben, in de literatuur werd wel degelijk veelvuldig verwezen naar de oude partijtwisten. In gedichten, lofredes en romans werd gedurende de hele eerste eeuwhelft volop getwist over de vraag welke plaats aan de ene kant de staatgezinde leiders en aan de andere kant de Oranjevorsten in het collectieve geheugen van de natie verdienden.¹³

In deze bijdrage wordt nagegaan hoe in letterkundige bronnen van de periode 1800-1830 de zeventiende-eeuwse conflicten ter sprake werden gebracht, met bijzondere aandacht voor de opleving van het debat in de jaren 1822-1824 waaraan ook de hier boven geciteerde Warnsinck zijn steentje bijdroeg.¹⁴ Het zal niet verbazen dat Bilderdijk een centrale rol speelde in de discussie – zijn recalcitrante visie op het nationale verleden, zoals hij die met name in zijn *Geschiedenis des vaderlands* (1833-1853) tot uitdrukking bracht, is genoegzaam bekend.¹⁵ Dat de gemoederen daarbij hoog opliepen, valt te verklaren uit het feit dat een standpuntbepaling over het verleden automatisch ook een stellingname in het heden betekende. Hoe men oordeelde over de belangrijkste politieke leiders van vroeger, onthulde tegelijkertijd een visie op de eigen tijd.

11 Jeroen van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedwaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004).

12 De term is van Muller, ‘Liever een gordijn’ (noot 9), 116.

13 Ook Hugo de Groot, een van Oldenbarnevelts belangrijkste medestanders, speelde een rol in de discussie, zij het op meer de achtergrond. Zijn persoon riep over het algemeen minder heftige reacties op, omdat in de beeldvorming rondom hem meer de nadruk werd gelegd op zijn prestaties als culturele grootheid en wetenschapper dan als handlager van Oldenbarnevelt. Over de beeldvorming van zijn echtgenote Maria van Reigersberch in de achttiende en negentiende eeuw, zie Mieke B. Smits-Veldt, ‘Maria van Reigersberch. De canonisering van een vaderlandse echtgenote’, in: *Nederlandse letterkunde* 2 (1997), 271-291.

14 Historische romans over gerelateerde kwesties verschenen bijna allemaal in een latere periode, zoals J. van Lennep, *De pleegzoon* (1833), J.E. Schut, *Jodoka de kaartlegster* (Amsterdam 1835), J. de Vries, *Eduard Westburg, of De aanslag der zonen van Oldenbarneveld: een oorspronkelijke roman* (1838), A.W. Engelen, *De grot van Fosto: een verhaal* (1840-1841) en A.L.G. Bosboom-Toussaint, *De graaf van Leicester in Nederland* (1845-46). Ook *Eduard Dalhorst* (1829) van Herman van Apeltern (pseudoniem van A.W. Engelen) laat ik hier om pragmatische redenen buiten beschouwing. In deze roman, die zich afspeelt aan het einde van de zeventiende eeuw, wordt veelvuldig gerefereerd aan de gebroeders De Witt en de gebeurtenissen in het jaar 1672.

15 Over Bilderdijks visie op het verleden, zie bijvoorbeeld Joris van Eijnatten, *Hogere sferen. De ideeënwereld van Willem Bilderdijk (1756-1831)* (Hilversum 1998), met name deel VI, ‘Geschiedenis’.

Titelblad van A. Loosjes, Johan de Witt, raads-pensionaris van Holland (Haarlem 1805). Bron: Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, UBM: 225 G 1.

Bataafs-Franse tijd

Lof en schaamte – dat zijn de twee sleutelwoorden die in het eerste decennium van de negentiende eeuw de houding ten opzichte van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt typeerde. De gewelddadige moorden vormden een smet op het roemrijke verleden en om de blamage weg te poetsen legde men zoveel mogelijk de nadruk op de verdiensten van Oldenbarnevelt en De Witt, zonder tot in de details in te gaan op de politieke of religieuze achtergronden van het conflict. De Oranjevorsten werden niet expliciet betrokken in de schuldvraag – veeleer werd in algemene zin afkeurend gesproken van ‘de tegenstanders’. Het expliciet veroordelen van de Nassaus was ook niet strikt nodig – een herstel van het in 1795 verdreven Oranjobewind leek immers verder weg dan ooit. Als er een beschuldigende vinger werd uitgestoken, dan was het naar de woedende

volksmenigte die zich zo schaamteloos op de lijken stortte. De eigentijdse bevolking moest zich op haar beurt blijvend schamen voor het losgeslagen gedrag van hun voorouders.

De staatsgezinde leiders konden op veel sympathie rekenen van de Haarlemse boekhandelaar en veelschrijver Adriaan Loosjes. Zijn patriotse verleden had daar ongetwijfeld mee te maken – hij had zich in 1795 een warm voorstander betoond van de republikeinse omwentelingen in het land en maakte zich sterk voor verlichte opvoedingsidealen. In 1805 beschreef hij de levensloop van Johan de Witt, vanaf zijn jeugd tot zijn dood in 1672. De teneur was lovend: we hadden hier te maken met een ‘voortreffelijken’ staatsman van een ‘uitstekend en edel verstand’. Toch was een zekere ‘onbuigzaamheid, aan hardnekkigheid en trotschheid grenzende’ hem niet vreemd, als het ging om zijn wrok tegen het huis van Oranje.¹⁶ Die wrok was volgens Loosjes echter voornamelijk het gevolg van de opvoeding van zijn vader, Jacob de Witt, die zelf gevangen had gezeten op slot Loevestein en zijn zoons van jongs af aan een onuitwisbare haat tegen het stadhoudelijk bestuur had meegegeven. Was Johan de Witt dus zelf niet helemaal vrij te pleiten in het creëren van een vijandige sfeer, dat maakte de gruwelijke moord op beide broeders allesbehalve acceptabel: iedere Nederlander zou tot in lengte van dagen een bloot van schaamte moeten krijgen bij de confrontatie met de ‘ijsselijkste beelden van mishandeling van wreedheid’.¹⁷

Loosjes schoof De Witt ook naar voren als held in zijn treurspel *Amelia Fabricius, of Delft door buskruit verwoest* (1807). Het stuk had een actuele lading: op 12 januari van dat jaar was in het centrum van Leiden een houten schip, geladen met 37.000 pond buskruit, ontploft. Huizen waren weggevaagd en er vielen honderden gewonden en doden. De ramp maakte in het hele land grote indruk en riep een stortvloed aan publicaties op. Om de Leidenaren een hart onder de riem te steken, schreef Loosjes een toneelstuk over een soortgelijke episode uit het verleden, namelijk de buskruitontploffingen te Delft in 1654. Hij koos bewust voor een historische thematiek, zodat hij geen bestaande personen zou kunnen kwetsen.¹⁸ De Witt trad tijdens deze ramp volgens Loosjes op als een uitstekend landsbestuurder, want De Witt spoedde zich naar de Staten Generaal waar hij ervoor pleitte de ramp tot nationale ramp te laten verklaren en geld beschikbaar te stellen voor de wederopbouw van Delft. Hij gedroeg zich, kortom, als de ideale staatsman: ‘t Past mannen, aan het roer van Staat of Stad gezeten / In algemeene ramp zichzelf te vergeten’.¹⁹ De voor de hand liggende vergelijking met Lodewijk Napoleon, die in de nacht na de Leidse explosie het rampgebied al bezocht, maakte Loosjes echter niet. De Witt fungeerde veeleer als een rolmodel voor een specifieke *vaderlandse* mentaliteit:

16 A. Loosjes, *Johan de Witt, raadpensionaris van Holland* (Haarlem 1805), viii.

17 Loosjes, *Johan de Witt* (noot 16), 296.

18 A. Loosjes, *Amelia Fabricius, of Delft door buskruit verwoest* (Haarlem 1807), ‘voorberigt’.

19 Loosjes, *Amelia Fabricius* (noot 18), 57.

Ja, zijn milddadigheid zal aan Euroop bewijzen,
 Hoe luisterrijk zij Delft doet uit zijn asch verrijzen;
 Hoe 't deugdzaamst volk der aard, beroemd door trouw en moed,
 Zich altijd groot gedraagt, maar 't grootst in tegenspoed.²⁰

Niet alleen de Delftse bevolking maar ook de eigentijdse Nederlandse bevolking kon zich beroepen op een grote veerkrachtigheid in tijden van tegenspoed.

Zijn onverholven waardering voor de staatsgezinde bestuurders betekende overigens niet dat Loosjes geen waardering kon opbrengen voor de Oranjevorsten. Integendeel. Zijn duidelijkste eerbetoon aan Maurits moet wel het vernemen van de hoofdpersoon in zijn roman *Het leven van Maurits Lijnslager* (1808) zijn geweest. Niet voor niets wordt Lijnslager vlak na de beslissende zege van zijn beroemde naamgenoot bij Nieuwpoort geboren. Van politisering van de oude politieke en religieuze twisten was echter geen sprake. Prins Maurits werd weliswaar geprezen als 'een van de bekwaamste en moedigste veldheeren van zijnen tijd', maar gelijktijdig werd betreurd dat er over Oldenbarnevelt 'zeer ongunstig werd gesproken'. En wanneer Vondel juichend bij Maurits Lijnslager over de vloer komt, omdat de prins gestorven is, voelt Lijnslager gelijktijdig 'een zekeren schrik' over Vondels felheid en eerbied voor diens grote dichttalent.²¹ De roman was bedoeld als één grote lofzang op de grootsheid van de zeventiende-eeuw en de toenmalige deugdenmaatschappij. Voorop stonden de positieve kwaliteiten van die samenleving waaraan de eigentijdse lezer zich kon spiegelen en daartoe behoorde ook verdraagzaamheid.

Ook in twee gedichten van Cornelis Loots en Hendrik Harmen Klijn waren het gevoelens van lof en schaamte die overheersten: lof voor de verdiensten van Oldenbarnevelt en De Witt en schaamte voor de gewelddadige wijzen waarop ze aan hun einde kwamen. In *De volkswoede, toegezongen aan de nagedachtenis van de gebroeders de Wit* (1802) veroordeelde Loots de excessieve reactie van volksmenigte scherp. Een volk was pas gelukkig wanneer het 'in 't effen re-despoor zijn vaste schreden zet'.²² Ook Klijn sprak in zijn lierzang *Johan van Oldenbarneveld* (1806) onomwonden zijn afschuw uit over de wrede terechtstelling. Anders dan Loosjes schrok hij er niet voor terug het bloed langs de kaken van de bejaarde staatsman naar beneden te laten gutschen en de laatste momenten van de staatsman in geuren en kleuren te beschrijven. Kritiek had hij op de houding van het Nederlandse volk: 'Waarom zo vaak, met eigen handen / Ontzind, gewroet in de ingewanden / Waarom uw eigen beul te zyn?'.²³ Het af-

20 Loosjes *Amelia Fabricius* (noot 18), 62.

21 A. Loosjes, *Het leven van Maurits Lijnslager. Eene Hollandsche familiegeschiedenis uit de 17de eeuw*. Met eene inleiding en onder toezicht van Dr. Jan ten Brink (Leiden, z.j.), dl.1, 116 en dl.2, 105.

22 Cornelis Loots, *De volkswoede, toegezongen aan de nagedachtenis van de gebroeders de Wit*: uitgesproken in de Maatschappij Felix Meritis, den 3den van february, 1802 (Amsterdam 1802), 20.

23 H.H. Klijn, *Johan van Oldenbarneveld: lierzang* (Amsterdam 1806), 32. Dat Klijn er niet voor terugschrok om de gruwelijkheden expliciet te beschrijven, hangt mogelijk samen met een verschil over de grenzen van de diverse kunstvormen. Terwijl kunstuitingen met een sterk visuele dimensie (schilderkunst, toneel) de uitbeelding van gruwelijkheden vermeden, bood de poëzie meer vrijheid. Zie Muller, 'Liever een gordijn geschoven' (noot 9), 122.

schrikwekkende voorbeeld uit het verleden moest de lezer ervan overtuigen dat verlichting, redelijkheid en deugzaamheid de stutpalen vormden van het vaderland – principes die ook Oldenbarnevelt hoog in het vaandel had staan.

Klijns lierzang dateerde van 29 januari 1806, dus voor de komst van Lodewijk Napoleon naar Nederland. Enkele maanden later, medio april 1806, publiceerde Loots een fragment uit een dichtstuk over Johan van Oldenbarneveld in het opinieblad *De ster*.²⁴ Na lezing van Klijns lierzang had Loots besloten zijn geplande dichtstuk niet te voltooien, zo schreef hij aan de redactie. Waarschijnlijk vreesde hij voor doublures, al hadden door hem afgestane passages toch een heel andere invalshoek. Anders dan bij Klijn was de blik namelijk niet naar binnen, maar naar buiten gericht. Niet de binnenlandse situatie was voorwerp van reflectie, maar het stuk zinspeelde op de dreiging van buitenlandse mogelijkheden. Een actuele zorg, want Napoleons legers trokken op dat moment een verwoestend spoor door heel Europa. Oldenbarnevelt, ‘dien halven God’, werd vooral geprezen vanwege zijn dappere optreden ‘tegen buitenlandsch geweld’:

Geen Vorst zal op den nek der Nederlanders treden,
Zweert gy [=Oldenbarnevelt], dan door uw bloed en langs uw koude leden
Doorluchte taal! Die recht den waaren staatsheld past
Wiens kloekheid groeit, hoe meer het onheil om hem wast;
Die moed rukt zelfs het staal uit 's overheerschers handen;
Een volk, dat vry wil zyn, verstomt zyn dwingelanden.

Loots' bemoedigende woorden waren tevergeefs. Om zijn gezag te versterken, benoemde Napoleon op 5 juni 1806 zijn broer Lodewijk tot vorst van het Koninkrijk Holland.

Een vreemde eend in de bijt gedurende de Franse tijd vormde de heruitgave in 1809 van Bilderdijks *Vaderlandsche Oranjezucht*. De bundel was al eens uitgegeven in 1805 te Leipzig, toen Bilderdijk in Duitsland als balling verbleef. Nadat hij in 1806 na elf jaar ballingschap terugkeerde naar zijn vaderland, schaarde hij zich vierkant achter het bewind van Lodewijk Napoleon. De heruitgave van een bundel waarin niets dan Oranjegezinde gedichten te vinden waren, wakte dan ook verbazing. Zijn steun aan de Franse koning leek maar moeilijk te rijmen met zijn liefde voor de Nassaus, al zag Bilderdijk zelf geen tegenstrijdigheid in die dubbele loyaliteit.²⁵ De bundel was echter tegen het zere been van een criticus, die niets begreep van deze publicatie waarin Bilderdijk fel uithaalde naar zijn geliefde Fransen en tegelijkertijd een spoedig herstel van het ‘van alle magt ontbloote Huis van Oranje’ bepleitte. Daar kwam nog bij dat er beleedigende passages in stonden die nodeloos tweedracht zouden zaaien:

²⁴ De ster (19 april 1806), 140. Over dit periodiek: Inger Leemans, “Ein wahres Phänomen von neuem Weltkörper”. Het tijdschrift *De ster*: van wereldburger tot pacifist’. In: *De andere achttiende eeuw. Opstellen voor André Hanou*. Redactie Cis van Heertum, Ton Jongenelen & Frank van Lamoen. (Nijmegen 2006), 263-281.

²⁵ Vgl. N.C.F. van Sas, ‘Vaderlandsche Oranjezucht’, in: Van Sas, *De metamorfose van Nederland* (noot 4), 343.

Hoe! een man, als Bilderdijk, zoude in dezen tijd, nu *vergetenis* en *vereeniging* de leus moest zijn, en ieder zich beijveren moest, om de harten van alle Burgers met liefde en eensgezindheid te vervullen, alle handen te doen in één slaan, ten einde het veege Vaderland, met Gods hulp, nog te redden en voor een geheel verderf te beveiligen, zo vele, wel van hem in gevoelens verschillende, maar daarom niet minder brave en achtenswaardige, Landgenooten op nieuw ergeren met verachtelijk te smalen op Oldenbarneveld en De Witten [...] Neen! Wij kunnen dit niet geloven.²⁶

Men zat duidelijk niet te wachten op een actualisering van de partijwisten uit het verleden. Deze tijd vroeg om vergiffenis, eensgezindheid en onvoorwaardelijke steun aan het vaderland in de strijd tot behoud van de eigen identiteit.

De controversiële moorden op Oldenbarneveld en de gebroeders De Witt hadden in het eerste decennium van de negentiende eeuw in zoverre een actuele betekenis, dat ze een afschrikwekkende voorbeeldfunctie vervulden. Eerherstel ging gepaard met een veroordeling van de oude tegenstellingen in het land. Naarmate de Franse invloed zich sterker liet gelden in het land, en zeker na de inlijving van Nederland bij Frankrijk in 1810, maakte schaamte steeds meer plaats voor een verzoenende houding ten aanzien van deze episodes uit het eigen verleden. Bij een kritische blik op het eigen verleden was niemand meer gebaat: alle zeilen moesten worden bijgezet worden om de eigen moraal hoog te houden en daartoe dienden alle hoogtepunten, en zeker niet de dieptepunten uit het eigen verleden, naar voren geschoven te worden. Zo kon het gebeuren dat in het verzetsgedicht bij uitstek, *De Hollandsche natie* (1812) van Helmers, Maurits en de staatsgezinde leiders broederlijk naast elkaar vochten tegen de Spaanse vijand:

Wat rustige oorlogsheld, in zilvren wapendos,
Treedt, aan eens grijsaards zij', naar 't gindsche lauwerbosch?
't Is Maurits, die zijn haat, aan Spanje toegezwooren,
Zijn diergestaafden eed aan Hannibal doet hooren!
De Witten naderen met Oldenbarneveld,
Van Beverning, van Hooft, van Fagel vergezeld!²⁷

In twee regels werden alle religieuze en politieke verschillen overbrugd ofwel 'een fraai staaltje van historisch verzoeningsdenken', zoals de historicus Van Sas deze zienswijze op het verleden eerder omschreef.²⁸

Herstel Oranjemonarchie

Na het herstel van de Oranjemonarchie in 1813 liet men het onderwerp aanvankelijk rusten, maar opmerkelijk genoeg – en tegen de 'doofpotmentaliteit'

²⁶ *Vaderlandsche letteroefeningen* (1809), 1^e stuk, 606.

²⁷ J.F. Helmers, *De volledige werken* (Antwerpen 1844), dl. 1, 48.

²⁸ N.C.F. van Sas, 'Vaderlandsliefde, nationalisme en vaderlands gevoel, 1770-1813', in: Van Sas, *De metamorfose van Nederland* (noot 4), 93.

in – schreef de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen in 1817 een prijsvraag uit voor een lofrede op Johan de Witt. De enige inzending was afkomstig van de Noordnederlandse liberaal Floris Adriaan van Hall (1791-1866), de latere minister van Financiën maar op dat moment nog advocaat te Amsterdam. Hij had zijn tekst ingediend onder het veelzeggende motto: ‘suum cuique decus posteritas rependit’ (het nageslacht geeft ieder de eer die hem toekomt). De juryleden waren niet onverdeeld positief, maar de rede werd niettemin met goud bekroond en in 1822 gepubliceerd.²⁹ De Leidse hoogleraar Matthijs Siegenbeek was kritisch in zijn oordeel: hij vond dat de auteur onvoldoende de soms tegenstrijdige oordelen van geschiedbeoefenaars als Wagenaar en Stijl had verdisconteerd en dat hij de waarheid te veel had opgeofferd aan de lof. De auteur zelf had zich tegen een dergelijke kritiek al ingedekt door te stellen dat hij als lofredenaar vrijheden had die een historicus niet had. Een geschiedschrijver had volgens hem de ‘ongelukkige verplichting’ om niets te mogen verzwijgen, terwijl de lofredenaar alles achterwege mocht laten dat zijn doel niet ten goede kwam.³⁰

Gevolg was inderdaad dat Van Hall naar believen thema’s oversloeg – ‘Ik ga aan zijn binnenlandsche regering voorbij’ –, terwijl hij uitvoerig stil stond bij hoogtepunten uit De Witts carrière die wel in zijn betoog pasten. Vooral zijn buitenlandse politiek kreeg de volle aandacht. In 1658 greep De Witt bijvoorbeeld in, toen de Zweedse koning de doorgang van alle buitenlandse scheepsverkeer in de Sond dreigde te blokkeren. Hij stuurde onmiddellijk de staatsvloot erheen om orde op zaken te stellen. Dankzij de overwinningen van Wassenaar en De Ruiters zag de Zweedse monarch zich vervolgens gedwongen een vredesverdrag met zowel Denemarken als de Republiek te sluiten. Daarmee had De Witt een vrije doorgang van de belangrijke handelsroute weer mogelijk gemaakt: ‘Gelukkige De Witt! aan wiens voorzorg het Vaderland, behalve het voordeel van dit verbond, nog zoo veel roem was verschuldigd. Gelukkige De Witt! Die uwe wijd beraamde ontwerpen door mannen zaagt uitvoeren als een Wassenaar, een Tromp, en De Ruiters!’³¹

Behalve lof had Van Hall ook kritiek, maar die richtte zich – evenals bij Loots – vooral op de ‘blinde volkswode’ waaraan de staatsman ten prooi was gevallen. Door ‘opgeruide burgers’ was hij ‘gruwzaam mishandeld’, een beschamend lot voor de man die zijn leven aan het welzijn van zijn medeburgers had gewijd. Over de precieze aanleiding van de volkswode liet Van Hall zich niet uit noch over De Witts eigen rol in het conflict tussen de staats- en oranjegezinden. Van Halls belangrijkste doel was simpelweg om de ‘voorvaderlijke smet’ uit te wis-

29 De juryrapporten bevinden zich in het archief van de maatschappij (Universiteit van Amsterdam, Br. 14). In de jury hadden zitting Matthijs Siegenbeek, Joh. Valckenaer, François Frets, T. Rabius(?) en (Hermannus?) Arntzenius. Behalve Siegenbeek was ook Arntzenius niet onverdeeld positief: hij achtte de rede hooguit een buitengewone zilveren ereprijs waardig.

30 Floris Adriaan van Hall, ‘Lofrede op Johan de Witt’, in: *Werken der Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*. Vijfde deel (Leiden 1822), 137-138.

31 Van Hall, ‘Lofrede op Johan de Witt’ (noot 30), 156, 168.

sen en de verdiensten van De Witt op hun ‘rechte waarde’ te schatten – een opmerkelijke stellingname in een periode waarin conciliante geluiden de bovenaanvoerden.³²

Opleving van het debat

In de jaren 1822-1824 laaide de controverse in alle hevigheid op: in korte tijd werden tal van gedichten en verhandelingen aan de kwestie gewijd. Met name in de *Vaderlandsche letteroefeningen* volgden de pro- en anti-staatsgezinde gedichten elkaar in hoog tempo op. Noch de Oranjevorsten noch de raadpensionarissen werden daarbij gespaard in de beantwoording van de schuldvraag.

De centripetale kracht in de controverses rondom bovengenoemde personen was zonder enige twijfel Willem Bilderdijk. Hij hield er een heel specifieke geschiedopvatting op na, die hij onder meer verkondigde in het privatissimum dat hij tussen 1817 en 1827 in Leiden gaf. In het kort kwam het er op neer dat Bilderdijk zijn staatkundig-godsdienstige opvattingen ook op het verleden projecteerde. Grenzeloze waardering had hij voor Floris v, de Kabeljauwse vorsten (met name Willem v), Willem van Oranje, Maurits, Willem III en de achttiende-eeuwse Nassaus. Hij meende dat de maatschappij alleen bestuurd diende te worden door dergelijke absolute, door God ingestelde vorsten, die op grond van hun afkomst aanspraak maakten op de troon. De harmonieuze relatie tussen de vorst en het volk werd echter permanent bedreigd worden door de verbasterde adel of elite (‘oligargische factie’), die enerzijds de vorst van zijn troon probeerde te stoten en anderzijds het volk onderdrukte. Zolang de adel in de pas liep met de vorst, was er niets aan de hand. Helaas had de geschiedenis maar al te vaak anders uitgewezen. Ronduit negatief was Bilderdijk dan ook over degenen die in conflict met de bovengenoemde vorsten waren gekomen, zoals de edelingen die een aanslag op Floris v hadden beraamd. Van hen liep er een rechtstreekse lijn naar de Hoeken, die via Van Oldenbarnevelt en De Witt en de achttiende-eeuwse patriotten doorgetrokken kon worden tot de eigentijdse liberalen. Zijn visie op het verleden, was, in de woorden van Da Costa: ‘Beslist-monarchaal, warm Oranjegezind, anti-revolutionair, anti-Barneveltsch, anti-Loevesteinsch, anti-liberalistisch’.³³ Deze zienswijze bracht hem dan ook in conflict met degenen die staatsmannen als Oldenbarnevelt en De Witt tot het pantheon van Nederlandse helden wensten te rekenen.

De vraag rijst waarom juist in deze jaren het debat zo fel gevoerd werd. Ik zie twee verklaringen: in de eerste plaats werd juist in die jaren een toename van liberale geluiden gesignaleerd. Volgens de jurist-schrijver A.W. Engelen openbaarde zich een ‘nieuwe geest van vrijzinnigheid’, die onder andere geïnspireerd was op de in 1821 uitgebroken Griekse onafhankelijkheidsstrijd tegen de Tur-

³² Van Hall, ‘Lofrede op Johan de Witt’ (noot 30), 135-136.

³³ Geciteerd via W. van der Zwaag, *Willem Bilderdijk, vader van het Réveil* (Houten 1991), 142.

ken.³⁴ De hoogleraar Nicolaas van Kampen signaleerde een soortgelijke ontwikkeling.³⁵ In de tweede plaats manifesteerden ook Bilderdijk en diens geestverwanten zich steeds nadrukkelijker in het openbare debat. Zo had de rechtzinnige predikant Nicolaas Schotsman in 1819 de tweehonderste verjaardag van de Synode van Dordrecht herdacht met een tweetal leerredenen. Bij de tweede druk schreef Bilderdijk een voorrede, waarin hij fel van leer trok tegen de critici van dit orthodoxe geschrift. In deze jaren verschenen ook de eerste dissertaties uit Bilderdijks studentenkring, die veel beroering wekten. In 1819 verscheen Willem van Hogendorps monarchistische jubelgeschrift over Willem III, terwijl Jacob Rau en Dirk van Hogendorp in 1821 volgden met dissertaties respectievelijk over de monarchie als de beste regeringsvorm en het recht van prins Willem I op de grafelijkheid van Holland.³⁶ Deze twee tegengestelde tendenzen – een toename van zowel liberale als orthodoxe geluiden – botsten onder andere op de kwestie van zeventiende-eeuwse partijtwisten, of liever gezegd: eigentijdse godsdienstige en politieke verschillen werden uitgevochten onder het mom van de geschiedenis.

In 1822 barstte de bom, toen Bilderdijk het eerste deel van zijn *Krekelzangen* publiceerde. De bundel zorgde voor veel opschudding: de inhoud was ongekend vijandig en critici waren hevig ontdaan over het ‘vergiftigend voedsel’ dat deze ‘geest van Gomarus’ zijn lezers opdiende.³⁷ In het werk was onder meer een reeks van elf gedichten op de Nassaus opgenomen. Als rechtgeaarde monarchist eerde Bilderdijk de oranjevorsten als ware helden, maar het dertigregelige vers over prins Maurits had eerder het karakter van een schimpdicht dan een lofdicht: het zat vol felle uithalen naar de staatsgezinde politieke leiders van weder en hun latere sympathisanten. Bilderdijk opende met enkele lovende woorden over de prins, om vervolgens zijn gal te spuwen over diens tegenstrevers:

Regtschappen Maurits, die, als de opgeblazen waan
De hand aan 't heilig Woord, aan Kerk en Staat, dorst slaan,
En in vervloekten boei het vrij geweten prangde
Dat van zijns Heilands bloed zijn eenigst heil verlangde
't Geweld braveeren dorst, en d'eens bezworen band
Des Staats van scheuring redde in 't vrijgevochten pand! [...]
Laat de opgezwollen balg van 't slijk ontkropen padden

34 H.v.A. [=Herman van Apelt, ps. van A.W. van Engelen], *Herinneringen van vroeger en later leeftijd, en aan gedenkwaardige land- en tijdgenooten [...]* (Tiel 1884), met name 20-21 en 93-98. Citaat op 92. Volgens Engelen kwam de liberale geest onder meer tot uitdrukking in de populariteit van het toneelstuk *Montigni* (1821) van H.H. Klijn dat vol ‘smaad- en vloekredenen tegen alle tyranny’ zat (93). Over dit treurspel: Jensen, ‘Helden en anti-helden’ (noot 10), 101-103.

35 N.G. Van Kampen, *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden, van de vroegste tijden af, tot op het begin der negentiende eeuw* ('s-Gravenhage 1821-1826), dl.2, 451-452. Van Kampen brengt Klijns succesvolle treurspel *Montigni* eveneens in verband met de ‘zegepraal, die toejuiching des Volks’.

36 M.E. Kluit, *Réveil in Nederland 1817-1854* (Amsterdam 1936), 56-62 en Zwaag, *Willem Bilderdijk* (noot 33), 148-156.

37 Geciteerd via Ellen Krol, *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840* (Hilversum 1997), 206.

Uw nooit volroemde deugd, uw eedle ziel, bekladden
 Hunne afkomst wordt in 't gif, dat ze uitspuwt, zelv vermoord,
 En waarheid, deugd, en eer breekt eenmaal schittrend voort!³⁸

Modderige, besmeurde padden: die kwalificatie gold een ieder die Maurits' grootheid durfde te betwisten. Aan het slot van zijn gedicht keerde Bilderdijk terug bij de prins en sprak hij het vertrouwen uit dat zijn naam in ieders geheugen gegrift zou blijven, terwijl De Witt en Oldenbarnevelt – in één adem genoemd – verfoeid zouden worden:

Dan eert een dankbaar volk, in naam en daad verlichter,
 De braafheid van zijn Zoon bij Neêrlands staatsbouwstichter,
 En 't dwangjuk van De Witt met dat van Barnevelt
 Wordt met een hart verfoeid dat prijs op vrijheid stelt.³⁹

Reacties bleven niet uit. Een zekere H.B. publiceerde in de *Vaderlandsche letteroefeningen* 'een tegenhanger van het dichtstuk Prins Maurits'. Het vers was qua vorm en woordkeuze een kopie van dat van Bilderdijk: het bevatte eveneens dertig regels, exact dezelfde eindrijmen en vrijwel dezelfde woorden. De boodschap was echter precies tegengesteld: Jan de Witt was een groot staatsman en verdiende als zodanig de lof van het nageslacht:

Regtschappen Jan de Wit, die, vreemd van ijden waan,
 Eenvoudig, moedig, groot, aan 't roer van staat dorst staan,
 Die, hoe ook dweepzucht dit doldriftiglijk verlangde,
 Nooit dulde, dat een boei het vrij geweten prangde,
 Die, pal staande in 't geweld, met vaste en kloeke hand,
 Den ondergang voorkwam van 't fel bestreden land [...].

En niet de lofzangers van De Witt, maar Bilderdijk zelf was te vergelijken met een aan 't slijk ontrokken' pad:

Het doet den Dichter, die, van eigen smaadzucht slaaf,
 Der Goden taal misbruikt en de allerschoonste gaaf
 Onteert, om, als getergde aan 't slijk ontrokken padden,
 Uw hoogverheven deugd en daden te bekladden; [...]
 Ja, wien zijn taal, zijn geest, zijn dichtvuur ook bekoort,
 Wie echte grootheid eert, had gaarn zijn lied vermoord.

H.B. concludeerde op zijn beurt dat juist De Witt en Oldenbarnevelt in de harten van alle Nederlanders gesloten zouden moeten worden – de term 'verlichter' kreeg bij hem een heel andere invulling dan bij Bilderdijk:

Neen, zelfs geen Bilderdijk kan ons zoo ver verblinden,
 Dat we in uw wijs bestuur een dwangjuk zouden vinden; [...]
 De pestwalm, dien hij gaarne had om uw' naam verspreid,
 Verdooft uw' luister niet, die gloort in eeuwigheid [...]
 Niet meer door twistzucht blind, maar elken dag verlichter,

38 Willem Bilderdijk, *Krekelzangen* (Rotterdam 1822-1823), dl 1, 140-141.

39 Bilderdijk, *Krekelzangen* (noot 38), dl.1, 141.

Eert Neêrlands dankbaar volk in u zijn' grootheidstichter;
 En wordt uw dierbre naam, met dien van Barneveld,
 Door ieder hart vereerd, dat prijs op grootheid stelt.⁴⁰

H.B. kon op flink wat medestanders rekenen. Onder anderen Hendrik Willem Warnsinck, A.W. Engelen en een anonieme dichter publicerend onder het motto 'fecit indignatio versum' (verontwaardigd schreef hij dit gedicht) bekritiseerden 'de belasteraars' van hun 'voorvaderen' fel.⁴¹ Anders dan H.B. concentreerden Warsinck en de anonieme dichter zich echter niet rechtstreeks op Bilderdijk als 'vijand', maar het ging hen vooral om een algehele positieve waardering van het eigen verleden. Het was eenvoudigweg ongepast om staatslieden van zo'n kaliber te beschimpen: elke vaderlander zou de namen Oldenbarnevelt en De Witt – naast die van De Ruiters en Tromp – met eerbied moeten uitspreken. Warnsinck prees en passant Maurits' heldendaden bij de slag bij Nieuwpoort, maar de lof voor De Witten was net iets te uitbundig om van een expliciet verzoeningsgezinde reactie te kunnen spreken. De anonieme dichter combineerde daarentegen zijn waardering voor Oldenbarnevelt en De Witt moeiteloos met oranjegezindheid: hij beschouwde zowel de staatsgezinde politici als Willem van Oranje als de grondleggers van de Nederlandse vrijheid. Beide partijen hadden het 'grondvest' gecreeërd, waarop de troon van Willem I was gebouwd – de koning zelf was onaantastbaar en verheven boven alle partijen:

Ja, op der Vrijheids rots voor eeuwig ingedreven,
 Staat heerlijk Willem's Koningstoel;
 Te hoog, dan dat een galm tot hem kan overzweven
 Van 't helsch Sirenenlied, dat ge uitbraakt in uw' poel!
 Van daar werpt hij den blik door tijd en nevels henen:
 't Verleden staat voor hem met al zijn' glans omschenen.⁴²

Engelen trok veel feller van leer. Hij concentreerde zich volledig op het moordtafereel rond de gebroeders De Witt en sprak verzenlang zijn afschuw uit over 'het brullend roofgediert' dat zich op beide edellieden had gestort. Hij had geen goed woord over voor een ieder die hen landverraders durfde te noemen. Hij zou tot in lengte van dagen 'nederknielen' bij hun graf. Opmerkelijk genoeg zou Engelen zich later een groot bewonderaar van Bilderdijks dichtkunst be-

40 H.B. 'Jan de Wit. Een Tegenhanger van het Dichtstuk Prins Maurits, voorkomende in het 1ste Deel der Kreekelzangen', *Vaderlandsche letteroefeningen* (1823), 2^e stuk, 548.

41 W.H. Warnsinck, 'Herinnering aan Joan en Cornelis de Witt' (noot 2); 'Aan de belasteraars onzer voorvaderen', *Vaderlandsche letteroefeningen* (1822), 2^e stuk, 291-295; A.W. Engelen, 'De moord der gebroeders Johan en Cornelis de Witt', *Vaderlandsche letteroefeningen* (1823) 2^e stuk, 652-654.

42 'Aan de belasteraars onzer voorvaderen' (noot 41), 295.

43 Zie over Engelen's Bilderdijk-verering in poëtische zin: W. van de Poll, *Mr. A. W. Engelen. Eene levensschets* (Tiel 1894), 71-74. Tussen 1849 en 1853 had Engelen zitting in de Tweede Kamer. Volgens Van de Poll was hij geen 'onverdeeld bewonderaar' van Thorbecke, maar waardeerde hij hem wel als staatsman (120). In de database 'Parlement en politiek' (te raadplegen via <http://www.parlement.com/9291000/biof/00382>) wordt Engelen omschreven als een 'gematigd liberaal'. Engelen was tevens auteur van *Eduard Dalhorst* (1829) en *De grot van Fosto* (1840-1841). In beide romans spelen de zeventiende-eeuwse partijtjwisten een belangrijke rol.

tonen, maar hier nam hij duidelijk afstand van Bilderdijk in politieke zin.⁴³ Dit gedicht kan in elk geval moeilijk anders gelezen worden dan als een eerbetoon aan de gebroeders De Witt – van een oranje- of verzoeningsgezinde houding is geen sprake. De Groningse studentenomgeving waarin hij op dat moment verkeerde, lijkt een goede voedingsbodem te zijn geweest voor republikeinse gevoelens: bij een bezoek aan Groningen in juni 1823 beschreef Jacob van Lennep hoe luidruchtige studenten tijdens een promotiepartijtje het glas heffen op Johan de Witt en Oldenbarnevelt: ‘Nu klinkt, met blij gejoel en handgeklap verzeld / De dronk aan *Jan de Wit* na dien aan *Barneveldt*’.⁴⁴

Evenmin verzoeningsgezind en expliciet anti-Bilderdijkiaans was ook de Haarlemse steenhouwer en metselaar Hendrik Meijer Jr. (1776-1856). Deze had in januari 1822 een hulde op Oldenbarnevelt uitgesproken in het natuur- en letterkundig gezelschap ‘Oefening in Wetenschappen’ te Haarlem en drukte de ruim twintig pagina’s lange lofzang datzelfde jaar nog af in zijn bundel *Gedichten*. Reden om voor zo’n beladen onderwerp te kiezen was dat het gedrag van de raadpensionaris volgens Meijer in een te ‘verachtelijk licht’ was komen te staan en bijstelling behoeft. Als ‘standvastig aanklever’ van het Oranjehuis, was het echter niet zijn doel de gemoederen op te hitsen noch specifieke kerkenoootschappen of personen te kwetsen.⁴⁵ Een weinig overtuigende opmerking, want met zijn 21 pagina’s tellende lofzang nam hij niettemin duidelijk stelling in het debat: Maurits was de boosdoener, die zijn eigen gekrenkte ziel zwaarder liet wegen dat het recht:

De weegschaal, met uw regt beladen,
Sliss’, Barneveldt! voor u ’t geding!...
Ai, laat de hoop u niet verraden! –
Meer dan dat regt weegt Maurits kling.
Gekrenkte hoogmoed eischt voldoening [...]
Haast zal het nageslacht u wreken,
Calvijns verwerpingsleer weëspreken,
En roeijen, op een goddlijk teeken,
Dien gruwel der verwoesting uit.⁴⁶

In de *Vaderlandsche letteroefeningen* verscheen kort daarna een reactie van een zekere ‘B.’, onder het motto Jungit ignotos, sociatque hostes Sancta Libertas (de heilige vrijheid verbindt vreemden en verbroedert vijanden). De auteur prees de ijver en moed van Meijer, die het waagde te strijden met ‘dat zwaard, waarmee eens Vondel streed’:

⁴⁴ Jacob van Lennep, *Dagboek. Van mijne reis; in 1823 door de provintiën Noord-Holland, Friensland, Groningen, Drenthe, Over-ijssel, Gelderland, Noord-Brabant, Utrecht en Zeeland gedaan, van den 28sten Mei tot den 2den September*. Editie: Marita Mathijssen, met medewerking van Karin Hoogeland. Geciteerd via <http://www.negentiende-eeuw.nl/vaarwel.html>. Zie over Van Lenneps ontmoeting met de liberale Groningse studenten ook Beyke Maas, *Het verkeerd begrepen Vaderland. Jacob van Lenneps vroege literaire werk (1821-1829) in de context van het cultureel nationalisme en Bilderdijks aanval op de tijdgeest*. Ongepubliceerde doctoraalscriptie (Amsterdam 2004), 37-41.

⁴⁵ Hendrik Meijer junior, *Gedichten* (Haarlem 1822), v-vii.

⁴⁶ Meijer, *Gedichten* (noot 45), 14.

Wat zang galmt daar, aan 't zilvren *Sparen*,
 Uit gloënde borst, met donderkracht,
 En schrikt de zwarte vleermuisscharen,
 Die krijschend weër door Neêrland waren,
 Terug in hol en kerkernacht?⁴⁷

Zoals Vondel ooit met zijn *Palamedes* het had opgenomen voor Oldenbarnevelt, zo was het nu Meijer die de staatsman tegen zijn belagers verdedigde.

Tot de 'vleermuisscharen' behoorde ook Da Costa, die aansloot bij de discussies met zijn *Bezwaren tegen den geest der eeuw* (1823). In dit manifest voer hij fel uit tegen de verslappende moraal die hij om zich heen gewaar werd. In het tolerante, verlichte klimaat van Nederland hadden rekkelijkheid in morele zaken en geloofskwesties de overhand gekregen. Het ware christendom, zoals dat ooit was vastgelegd in de Synode van Dordrecht in 1618-1619, was volgens Da Costa zo in het gedrang gekomen.⁴⁸ Met betrekking tot Maurits en Oldenbarnevelt liet hij zich nog enigszins genuanceerd uit: het was vooral onkunde die mensen tot een foutieve zienswijze verleidde: 'Hoe velen laten zich niet met groote drift en woede tegen de door kwaadaartige partyzucht verdichte heerschzucht en dwinglandy van den echt Christelijken held Maurits van Oranje, en over de onschuld van den Advocaat van Oldenbarneveld uit, die zeer verlegen zouden zijn, indien men van hen weten wilde, wat toch in deze zoo vermaarde zaak het eigenlijke punt van geschil geweest is?'⁴⁹

In een tweedelige verhandeling (1824-1825), die hij opdroeg aan Bilderdijk, kwam hij met een gedetailleerde onderbouwing van zijn positiekeuze voor Maurits.⁵⁰ Hij rekende het tot zijn plicht om een 'zuiverder beeld' van de vorst neer te zetten en besteedde veel aandacht aan het aandeel van Wagenaar in de negatieve beeldvorming. Deze zou, aldus Da Costa, zijn oordeel over de prins te veel hebben laten afhangen van een rechtskwestie. Wagenaar zou zich te veel hebben geconcentreerd op de vraag of de Algemene Staten het opperste gezag toekwam over de verenigde gewesten of dat de staten van elk gewest binnen elk gewest de opperste macht hadden. Volgens Da Costa hadden Oldenbarnevelt en de zijnen zich tegen de besluiten van de Algemene Staten verzet op een wijze die rechtstreeks strijdig was met het fundament van de Unie der Gewesten. Maar nog zwaarder woog uiteindelijk het fundamentele verschil in geloofsopvattingen. Elke 'Oud-Nederlandsche Christen' diende de nagedachtenis aan de prins, die 'godvruchtige en edelen verdediger der zuivere Gereformeerde Kerk'

47 B. 'Aan de heer H. Meijer Junr., na het lezen zijner hulde aan Oldenbarneveld', *Vaderlandsche letteroefeningen* (1822), 2^e stuk, 793-796.

48 Isaïc da Costa, *Dwaasheid, ijdelheid, verdoemenis! Een keuze uit het werk*. Met inleiding en aantekeningen door G.J. Johannes (Amsterdam 1996), 10-13. Zie over de fundamentalistische tendens van dit manifest ook G.J. Johannes, 'Bezwaren tegen welke eeuw? Over Isaïc da Costa's fundamentalistisch manifest', *De negentiende eeuw* 30 (2006), 3-18.

49 Hier geciteerd naar de uitgave van Johannes (noot 48), 113.

50 I. da Costa, *Inlichtingen omtrent het karakter van den stadhouder, Prins Maurits van Nassau*. Eersten stukken (Rotterdam 1824); I. da Costa, *Ophelderingen aangaande de rechtspleging van 's lands advocaat, Johan van Oldenbarneveld*. Tweede stukken (Rotterdam 1825).

te eerbiedigen.⁵¹ Het ‘hoofd der verderfelijke Loevesteinsche factie’ had daarentegen de ongoddelijke leer van de Arminianen verdedigd.⁵² In een slotbede deed Da Costa een beroep op God het rechtvaardige standpunt te belonen:

Hiermede meenen wij den voorgenomen arbeid te hebben voleindigd, biddende God den Heere dat het Hem behage denzelven (hoe gering ook) met Zijnen zegen te bekroonen tot handhaving van Recht en Waarheid, tot uitbreidinge van het Koninkrijk Zijns lieven Zoons, tot herstel van de kennis der Waarheid in ons diep vervallen Nederland, en tot opwekkinge van het doorluchtig huis van Oranje, en het voorbeeld van den grooten, braven en bovenal godvruchtige Maurits te volgens, in de bescherming der Kerk en in de regering van den Staat ter eere van den alleen Wijzen en aanbiddelijken God onzer Vaders. Amen!⁵³

Tussenpositie

In het gekrakeel waren opvallend weinig expliciet verzoenende geluiden te horen: alleen de anonieme dichter bracht de oude partijtwisten uitdrukkelijk bij elkaar om koning Willem I te bejubelen. De provocaties van Bilderdijk werden over het algemeen met gelijke munt terugbetaald. Een van de weinige, genuanceerde oordelen treffen we aan bij Matthijs Siegenbeek, die in 1823 een lange verhandeling over Johan de Witt publiceerde. Bij alle kritiek die men kon hebben op De Witts pogingen om de invloed van de prinsen van Oranje te beperken, was hij de naam van een ‘eerlijken Staatsbestuurder’ en ‘eene oprechte beminaar van zijn Vaderland’ niettemin waardig. Uitingen van lof en dankbaarheid van het nageslacht waren dan ook op hun plaats.⁵⁴ Nog verzoender van toon was de Leidse hoogleraar Rechten Joan Melchior Kemper, die in datzelfde jaar een voorrede schreef bij de uitgave van een lierzang van Hendrik Harmen Klijn op Michiel de Ruiter. Kemper beschouwde de tumultueuze geschiedenis rondom de raadpensionarissen als een ‘gesloten tijdvak’. Niemand in deze ‘pas herboren staat’ had belang bij een heropleving van het conflict. Conform die gedachte prijken de gezworen vijanden in het gedicht van Klijn gebroederlijk naast elkaar. En daarmee zijn we weer terug bij de verzoeningsgezinde Helmers, die als een echo naklinkt in deze regels:

Gij Maurits! gy, De Groot! De Witten! Barneveld!
 Gij Frederik Hendrik! Derde Willem! Tromp! De Ruiter!
 Gij, elk naar 't volksgeluk een grootsche spoor ontsluiten!
 Rust zacht! Hoe dan ook verdeeld in middel en gevoel
 Een waart ge in trouw en moed, een waart ge in wensch en doel.

51 Da Costa, *Inlichtingen* (noot 50), 35.

52 Da Costa, *Ophelderingen* (noot 50), 2.

53 Da Costa, *Ophelderingen* (noot 50), 133-134.

54 Matthijs Siegenbeek, ‘Iets over Johan de Witt, als inleiding tot de mededeeling van eenen brief van dien staatsman’, *Magazijn voor wetenschappen, kunsten en letteren* (1823) dl.2, 333-364. Zie met name 338, 341 en 353.

Rust zacht, het nageslacht erkent en roemt uw waarde!
 Vereenigd, sluimert gij in de eigen dierbare aarde:
 Vereenigd? ... Ja vereend staat ge allen voor Gods troon,
 En kent geen scheiding meer, en smaakt een heerlijk loon.⁵⁵

Een criticus uit de *Vaderlandsche letteroefeningen* sloot zich hierbij aan, maar plaatste een kleine kanttekening bij Kempers opmerking dat de voormalige geschiedenis nu echt ‘een gesloten tijdvak’ vormde. Er waren nog altijd wat ‘stuiptrekkende reactiën eener zekerlijk, uitstervende, maar toch nog werkzame factie, die de langzaam genezende zeeren telkens openkrabt’. Het zou pas echt afgesloten zijn, wanneer we het tijdvak van Bilderdijks roem als definitief geëindigd zouden beschouwen. Volgens de recensent was dat echter eenvoudig, want ‘de groote man heeft zijne eerzuil reeds bij zijn leven eigenhandig omvergesmeten’.⁵⁶

De reactie van deze recensent roept de vraag op hoe we bovenstaand debat nu precies op zijn waarde moeten schatten. Waren het vooral de stuiptrekkingen van de zonderlinge Bilderdijk en diens volgelingen waarop gereageerd werd? Of was er toch meer aan de hand? Ik ben geneigd dat laatste te denken. Tegen de achtergrond van het opkomende liberalisme, zoals dat door tijdgenoten gesignaleerd werd, krijgt het debat meer reliëf. Men ergerde zich des te meer aan ‘de Bilderdijkse factie’ omdat deze regelrecht indruiste tegen een meer liberale wind die juist deze jaren door het land waaide. Andersom konden Bilderdijk en Da Costa – ook al werd Nederland weer enige jaren bestuurd werd door een Oranjevorst – het niet nalaten hun afschuw te uiten over de rol die de aanvoerders van de staatsgezinden in de vaderlandse geschiedenis hadden gespeeld. In hun ogen ging het dan ook niet om een vrijblijvende discussie die slechts relevant was voor de interpretatie van het verleden. De politieke en religieuze ideologie van de staatsgezinden representeerde een mentaliteit die nog altijd doorwerkte in de eigen tijd en die bestreden moest worden.

Tot besluit

De heropleving van het debat verdween even plotseling als ze leek te zijn ontstaan: een milde, verzoenende toon kreeg weer de overhand, waarbij lof voor het staatskamp hand in hand ging met waardering voor de Oranjevorsten. Zo kregen de lezers van het schoolboekje *Het leven en de lotgevallen van Johan van Oldenbarnevelt* (1826) van A.C. Oudemans een zo objectief mogelijk beeld voorgeschoteld. Passend bij de beoogde doelgroep werden de oorzaken van het conflict in simpele taal uitgelegd, zonder dat er partij werd gekozen.

Deze neutrale toon was ook kenmerkend voor een tweetal treurspelen die indirect Oldenbarnevelt tot onderwerp hadden: *De zonen van Johan Oldenbar-*

55 H.H. Klijn, *De heldendood van Michiel Adriaanszoon de Ruiter* (Amsterdam 1823), 33.

56 *De Recensent, ook der recensenten* (1824) 1^e stuk, 138.

nevelt (1827) van Johannes Leonardus de Hoog en *Reinier en Willem van Oldenbarnevelt* (1828) van de toneelschrijver en -criticus Arent van Halmael. Beide stukken handelden over de vraag of de zonen van Oldenbarnevelt zich mochten wreken op prins Maurits voor de dood van hun vader. In beide gevallen wordt het gedrag van de op geweld beluste Willem, die een moordaanslag op Maurits beraamt, scherp afgekeurd. Het zachtaardige optreden van Reinier, die de plannen aan Maurits opbiecht, krijgt daarentegen alle lof. Dezelfde Reinier moet zijn grootmoedigheid echter wel met de dood bekopen: beide stukken eindigen met het uitspreken van diens doodvonnis door Maurits, dat vier jaar na de moord op zijn vader in Den Haag werd voltrokken. Doordat De Hoog in het laatste bedrijf alle nadruk op het trieste einde van Reinier legt, lijkt zijn sympathie toch nog licht over te hellen naar de zijde van de Oldenbarnevelts.

Bij Van Halmael treffen we daarentegen een verbluffend staaltje van verzoeningsdenken aan. Ernst Casimir, graaf van Nassau en stadhouder van Friesland, tracht Reinier te vergeefs nog vrijgesproken te krijgen. Daarop prijst Reinier hem als de ‘bloem van Nassaus helden’ – tamelijk grootmoedige woorden van een zojuist ter dood veroordeelde!⁵⁷ Het medeleven van Ernst Casimir is echter van korte duur, want direct na Reiniers onthoofding wenst hij in een slotbede het land een voorspoedige toekomst toe: ‘Behoede Oranje en ’t land, en schenk ’t pais en vrede!’⁵⁸

Lotte Jensen, Universiteit van Amsterdam, Leerstoelgroep Moderne Nederlandse letterkunde, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam, L.E.Jensen@uva.nl

57 A. van Halmael Jr., *Reinier en Willem van Oldenbarneveldt* (Leeuwarden 1828), 80.

58 Van Halmael, *Reinier en Willem van Oldenbarneveldt* (noot 57), 82.